

Andrzej F. Dziuba

Pisma filozoficzne Mikołaja z Mościsk OP (1559-1632)

Studia Philosophiae Christianae 15/2, 183-188

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z ZAGADNIEN HISTORII FILOZOFII

ANDRZEJ F. DZIUBA

PISMA FILOZOFICZNE MIKOŁAJA Z MOŚCISK OP (1559—1632)

Kariera naukowa w szkolnictwie dominikańskim, podobnie jak i we wszystkich ówczesnych uniwersytetach, rozpoczynała się od stopnia lektora. Otrzymawszy świadectwo, lektor po upływie dwóch miesięcy obejmował katedrę filozofii. Zajęcia prowadzono zasadniczo w oparciu o teksty Arystotelesa, zgodnie z interpretacją św. Tomasza z Akwinu. Warto dodać, że przez pewien czas, tak w całym zakonie, jak i w Polsce, posługiwano się także podręcznikiem Piotra Hiszpana (+1277), „Summulae logicales”. Podręcznik ten jednak szybko zarzucono na korzyść dawnych wykładów logiki, które z przyzwyczajenia nadal nazywano „Summula”. W studium generalnym dominikanów istniały zasadnicze trzy katedry filozofii. W ramach pierwszej wykładano logikę i dialektykę. Drugi lektor wykładał 8 libri physicorum, libri de coelo, mundo et meteoris, czyli kosmologię. Zajęcia w trzeciej katedrze obejmowały de generatione, corruptione oraz psychologię. Praktyka takiego podziału wykładów filozofii w pełni weszła w życie dopiero pod koniec XVII wieku¹.

Mikołaj z Mościsk po studiach w Bolonii i Padwie, od roku 1585 przebywa w konwencie krakowskim. W tym też okresie obejmuje wykłady filozofii w tamtejszym studium generalnym. Zajęcia te prowadzi przez cztery lata, do roku 1589, traktując jej m. in. jako spełnienie wymogów stawianych kandydatom do wyższych stopni naukowych. Wielu biografów podkreśla, że Mikołaj z Mościsk wykładał całą filozofię². Biorąc jednak pod uwagę wspomniany wyżej podział katedr filozofii należy raczej sądzić, że jako prymariusz wykładał logikę i dialektykę. Choć w późniejszym okresie prowadził zajęcia także w ramach pozostałych katedr filozofii.

Polska myśl logiczna tego okresu włączona jest w całokształt pro-

¹ Por. P. Kielar: *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*. W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222—1972*. Praca pod red. J. Kłoczowskiego, Warszawa 1975, t. 1, 271—306 passim; R. Świętochowski: *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*. W: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, Praca pod red. M. Rechowicza, Lublin 1975, t. 2, cz. 2, 216—222.

² F. Bentkowski: *Historia literatury polskiej*, Warszawa 1814, t. 2, 22; M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*, Kraków 1857, t. 9, 461.

³ Por. S. Ziemiński: *Z zagadnień logiki polskiej doby Odrodzenia*, „Myśl Filozoficzna”, 1953 nr 4, 68.

blematyki nurtującej logików całej ówczesnej Europy. Jej rozwój, w dobie Odrodzenia, uderza prekursorstwo wobec późniejszych osiągnięć nauki nowożytnej na odcinku logiki i metodologii³. Swoista walka o „via moderna” ma na gruncie polskim wiele konkretnych osiągnięć. Już w początkach XVI wieku autorami popularnych podręczników logiki byli Michał z Wrocławia (+1520) i Jakub Górski (+1585). W pracach swych nawiązali oni do najwybitniejszych przedstawicieli logiki renesansowej⁴. Szczytem logiki polskiej tego okresu jest twórczość Adama Burskiego (+1611), autora *Dialectica Ciceronis* wydanej w Zamościu w roku 1606. Duże znaczenie posiada fakt wysunięcia na plan pierwszy logiki zdaniowej przed wyrazową. Wpływ na to miała głębsza koncepcja samej logiki, pojętej jako podstawy i korony nauki, stanowiącej sprawdzian wszelkiego poznania⁵.

Centralnym zagadnieniem dyskutowanym w logice XVI i XVII wieku była teoria powszechników. Istota tego problemu sprowadza się do pytania, co jest bezpośrednio poznawane przez intelekt — ogół czy szczegóły? Tomiści bronili pierwotnego poznania powszechników metafizycznych, natomiast suarezjaniści utrzymywali wcześniejsze poznanie rzeczy jednostkowych⁶.

Logika polska XVI i XVII wieku w jednej linii rozwojowej kontynuuje schlastyczny nurt tej dyscypliny. Dostrzega się renesans myśli Akwinaty, zwłaszcza po reformie Dobrocieskiego (1603), która uznała tomizm za obowiązującą doktrynę tak w filozofii, jak i w teologii. Twórczość filozoficzna takich autorów, jak Sz. S. Makowski (+1683), M. Smiglecki (+1618) czy T. Młodzianowski (+1686), choć nie była zbyt oryginalna, to jednak reprezentowała bardzo wysoki poziom, i oddziaływała także na myśl europejską⁷.

Zgodnie z najogólniejszymi tendencjami Odrodzenia, także i na gruncie logiki dokonuje się recepcja filozofii starożytnej. Myśl Renesansu zwraca się ku pisarzom zapomnianym przez okres średniowiecza. Na nowo odczytuje się pisma Arystotelesa, Cicerona, Seneki i wielu innych autorów. Istnieje jednak dążenie do bezpośredniego poznania mistrzów starożytnych, niezależnie od tradycji komentatorskich⁸. Bardzo rozwijają się tendencje stoickie i epikurejskie, które znalazły znakomity wyraz w polskiej logice⁹.

⁴ Por. B. Suchodolski: *Spoleczne i filozoficzne problemy polskiego Odrodzenia*, tamże, 24; J. Czerkawski: *Filozofia Polska do końca XVIII wieku*, W: *Wkład Polaków do kultury świata*, pod red. M. A. Krąpca i innych, Lublin 1976, 170.

⁵ Por. H. Barycz: *Rozwój nauki w Polsce w dobie Odrodzenia*, W: *Historia nauki*, pod red. B. Sucholskiego, Warszawa 1956, t. 2, cz. 1, 114.

⁶ Por. J. Czerkawski: *Problematyka badań nad scholastyką polską XVII w.*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 19 (1970), 103—104.

⁷ Por. W. Wąsik: *Historia filozofii polskiej*, Warszawa 1958, t. 1, 94; J. Czerkawski: *Filozofia Polska*, art. cyt., 170—172.

⁸ Por. B. Suchodolski, art. cyt., 34; S. Ziemiński, art. cyt., 68; W. Wąsik: *Piśmiennictwo staropolskie w przedmiocie zagadnień etycznych*, „Przegląd filozoficzny”, 22 (1919) 68.

⁹ Por. S. Ziemiński, art. cyt., 67; J. Czerkawski: *Filozofia Polska*, art. cyt., 170; W. Tatarkiewicz: *Zarys dziejów filozofii w Polsce*, Kraków 1948, 10; W. Wąsik: *Historia*, dz. cyt., t. 1, 113; B. Suchodolski, art. cyt., 24.

Piśmiennictwo naukowe z zakresu filozofii ukazuje się nadal w języku łacińskim. Podobnie zatem dzieła Mikołaja z Mościsk z tego zakresu także zredagowane są w tym języku. Po części przyczyną tego stanu rzeczy było istnienie tylko w języku łacińskim wyrobionej terminologii filozoficznej. Inna przyczyna skłaniająca do posługiwania się językiem łacińskim, w dziełach naukowych, wynikała z chęci i potrzeby międzynarodowego zrozumienia i porozumienia w tym zakresie¹⁰. Oczywiście dzieła te w przeważającej większości miały charakter podręczników obejmujących zasadniczo cały kurs szkolny filozofii, względnie opracowanie oddzielnych jej części (szczególnie logiki) dla użytku szkolnego¹¹.

Dzieła filozoficzne Mikołaja z Mościsk mieszczą się w ogólnym nurcie logiki polskiej XVI i XVII wieku. Doczekały się one także wycinkowego opracowania monograficznego dokonanego przez S. Ziemińskiego i A. Spirala¹². Dokonany poniżej zestaw bibliograficzny może służyć jako bliższe przygotowanie do dalszych badań oraz ułatwić przygotowanie monografii poświęconej Mikołajowi z Mościsk.

1. *Institutionum logicarum libri septem*. (...) Cracoviae, ex officina Andreae Petricovii Anno Domini 1606. w 8-ce, k. 2, str. 157¹³. Karty nadliczbowe oprócz tytułu zawierają wiersz dedykacyjny¹⁴, herb Zamojskich, dedykację napisaną w styczniu 1606 roku w Krakowie. Ostatnia strona dzieła zawiera *Errata quae propter absentiam Authoris irrepferunt*. Logika dedykowana jest Tomaszowi Zamojskiemu, synowi hetmana Jana Zamojskiego, studentowi Akademii Zamojskich. Powstała ona na kanwie wykładów filozofii prowadzonych w karowskim studium generalnym od roku 1585. Drugie wydanie *Institutionum logicarum* ukazało się „*Coloniae Agrippinae apud Joannem Crithium sub signe Galli Anno MDCXIV. w 8ce*”¹⁵, k. 2, str. 160. Edycja ta zawiera tę samą dedykację, a w zakresie treści nie różni się w stosunku do poprzedniej.

Omawiany podręcznik oprócz wstępu zawiera siedem zasadniczych części w następującym układzie:

De praedicabilibus,
De praedicamentis,

¹⁰ Por. P. Rybicki; *Odrodzenie*. W: *Historia nauki polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, Wrocław 1970, t. 1, 219; W. Wąsik; *Piśmiennictwo*, art. cyt., 68.

¹¹ W. Wąsik: *Historia*, dz. cyt., t. 1, 67.

¹² *Logika Mikołaja z Mościsk*. Z badań nad logiką polską doby Odrodzenia, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, 1 (1957), 43—71.

¹³ K. Estreicher: *Bibliografia polska*, Kraków 1907, t. 22, 584—585. Wielu autorów podaje błędny tytuł pierwszego wydania *Institutionum logicarum*. Por. np. K. Chodykiewicz; *De rebus gestis in Provincia Russiae Ordinis Praedicatorum. Commentarius libri XI digestus*, Berdyczów 1780, 332; I. Chodyncki: *Dykcjonarz uczonych Polaków*, Lwów 1833, t. 2, 130.

¹⁴ *Faelices hastae Maurortis in agmine primae
Mostili quondam sanguine purpureae
Vestra pace, precor, Logices iste mens libellus
In Zamosciade lumina deveniat.
Sic Ione nata iubet Pallas, sic arbiter olim
Et ferri, et calami, Maximus ille Sarius.*

¹⁵ K. Estreicher, dz. cyt., 585.

*De enuntiatione seu propositione,
De syllogismo formali, id est, de syllogismorum formatione,
De syllogismo demonstrative, quicorrespondet duobus posteriorum,
De syllogismo peobabili seu dialectico disputativo,
De syllogismo sophistico.*

Na wstępie Mikołaj z Mościsk podaje wyjaśnienia dotyczące stosunku logiki do dialektyki. Księgi I i II zawierają tradycyjny podział orzeczników i kategorii. W dalszej części dzieła (księga III) omawia bardzo szeroko klasyfikację zdań w sensie logicznym, analizę zdań modalnych i zdań hipotetycznych. Szczególnie interesujące są wywody na temat zdań złożonych, spójników międzyzdaniowych oraz reguł rozumowania opartych na zdaniach hipotetycznych. Księga IV obejmuje bardzo jasny wykład teorii sylogizmu kategorycznego. Następną część poświęcona jest sposobom dowodzenia, rodzajom związków przyczynowych i ich znaczeniu w nauce oraz elementom teorii adekwatności zdań ogólnych. W pozostałych księgach omówione są rodzaje rozmowań praktycznych oraz teoria błędów rozumowania¹⁶. Podręcznik Mikołaja z Mościsk jest najbardziej kompletnym, a równocześnie przejrzystym i jasnym wykładem zasad logiki formalnej XVI i XVII wieku na gruncie polskim. Potrafił on w umiejętny sposób połączyć koncepcję Arystotelesa, logiki stoickiej Cicerona oraz modernistów. Dostrzega się także silny kontakt z naukowymi humanistycznymi, nową retoryką, językoznawstwem, zagadnieniami społecznymi, a mniej z medycyną lub przyrodznawstwem¹⁷. Podręcznik logiki Mikołaja z Mościsk napisany jest w duchu renesansowym, posiada nowożytne i postępowe ujęcie problematyki. Na przykład układ wykładu elementarnego logiki dedukcyjnej, podobnie jak obecnie, rachunek zdań poprzedza rachunek¹⁸.

2. *Elementa logices in septem partes distincta* (...) Cracoviae ex officina Francisci Caesarii anno 1625. w 12ce, str. 284 i 1 tabl.¹⁹. Dzieło to dedykowane jest Stanisławowi Lubomirskiemu, podczaszemu królewskiemu i jego synom Michałowi, Aleksandrowi, Sebastianowi, Jerzemu i Konstantemu. Autor zamieścił także herb Lubomirskich. Jest to nowe, poprawione i uzupełnione wydanie poprzedniego podręcznika. Sam Mikołaj z Mościsk tak pisze o tym wydaniu: „Haec Elementa alio quidem sub titulo edita verum ab authoris absentiam non sine mendis. Postea alibi iterum irrequisito authore recusa. Tandem etiam contra emendatum exemplar atque transmissum mendose impressa. Non restebat aliud nisi in praesentia authoris illa imprimi, et ab erroribus quibus hactenus scatebat expurgari”²⁰. Drugie wydanie krajowe tej wersji ukazało się pod nieco zmienionym tytułem, *Elementa logices* w Krakowie w oficynie Łukasza Kupisza w roku 1650.

¹⁶ Por. S. Ziemiński: *Mikołaj z Mościsk*, W: *Filozofia w Polsce. Słownik pisarzy*, Wrocław 1971, 273; J. Kowalski: *Nauka Mikołaja z Mościsk o modlitwie wewnętrznej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 16 (1969) 3, 24—25, 30; S. Ziemiński-A. Spirato, art. cyt., 68—69,

¹⁷ Por. Tamże, 69.

¹⁸ Por. J. E. Jankowski: *Krótki rys logiki wraz z jej historią*, Kraków 1822, 191; H. Struve: *Historia logiki jako teorii poznania w Polsce*, Warszawa 1911, 172—173; S. Ziemiński: *Zagadnienie metody naukowej uczonych Odrodzenia*, W: *Odrodzenie w Polsce*, pod red. B. Suchodolskiego, Warszawa 1956, t. 2, cz. 1, 396.

¹⁹ K. Estreicher, dz. cyt., 583.

²⁰ *Elementa logices*, Cracoviae 1625, 5.

w 24ce, k. 5, str. 243, 4 tablice²¹. Wstęp zawiera także imprimatur wystawione przez P. Niewiarowskiego, przeora karkowskiego, datowane 20 października 1650 roku.

Druga wersja logiki Mikołaja z Mościsk doczekała się także trzech wydań zagranicznych. Dzieło to drukowano w oficynach kolońskich, dwukrotnie w roku 1625 oraz raz w roku 1671²². Trudno podać jakiegokolwiek dane bibliograficzne odnośnie do tych wydań, ponieważ aktualnie nie udało się odszukać żadnego egzemplarza z tych edycji.

Aż siedmiokrotne wydanie podręczników logiki Mikołaja z Mościsk, i to nie tylko w kraju, świadczy o ich ogromnej popularności. Nieśluszenie W. Wicher pomniejsza wartość tych dzieł, twierdząc, że są one „bez jakiegóż szczególniejszej naukowej wartości”²³. Głęboka analiza, i to dokonana przez specjalistów, choć wycinkowa upoważnia do stwierdzenia, iż twórczość Mikołaja z Mościsk z zakresu logiki zasługuje na szerokie uznanie oraz dalsze badania.

Odnosnie do zasług Mikołaja z Mościsk jako logika warto jeszcze przytoczyć wiersz Mikołaja Żurawskiego, przekazany przez Szymona Starowolskiego:

*Quam fis doctrina prastans memorare tacebo,
O Moscicensis cetera scripta tua
Sufficiet Logicae mihi doctinam arte tyrones,
Signum doctorii posse docere brevi*²⁴.

3. *Elementa ad universam Aristotelicam speculativam philosophiam.*

Niestety dzieło to nie dochowało się do naszych czasów i zaginęło jeszcze w rękopisie. Przytoczony wyżej dokładny tytuł podaje współczesny Mikołajowi z Mościsk, dominikanin Abraham Bzowski²⁵. Fakt istnienia opracowania zawierającego kompedium całej filozofii potwierdza także Szymon Starowolski²⁶. Również nieco późniejszy L. Teleżyński odnotowuje istnienie takiego dzieła²⁷. Opracowanie to prawdopodobnie powstało na podstawie prowadzonych wykładów filozofii, opartych na tekstach Arystotelesa w latach 1585–1589 w krakowskim studium generalnym. Dzieło to rzuciłoby wiele światła na całokształt zainteresowań filozoficznych omawianego autora. Można tylko przez

²¹ Por. K. Estreicher, dz. cyt., 583; W. Wicher: *Mikołaj z Mościsk, teolog moralista i pisarz ascetyczny z początku XVII wieku*, „Przegląd Teologiczny”, 9 (1928) 210; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, Warszawa 1964, t. 2, 544; J. Kowalski: *Życie, działalność i spuścizna pisarska dominikanina Mikołaja z Mościsk (1559–1632)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 4 (1976) 158.

²² Por. K. Estreicher, dz. cyt., 585; S. Ziemiński: *Mikołaj z Mościsk*, art. cyt., 273.

²³ W. Wicher, art. cyt., 211.

²⁴ *Scriptorum Polonicorum Hekatonitis, Venetiis 1625*, 101.

Jakże znakomity jesteś Mościcki, twą nauką,

Nie wspomnę o innych twych pismach;

Wystarczy logika, która uczoną sztuką w krótkim czasie

Doprowadzić może żaków do stopnia doktorskiego. Sz. Starowolski: Setnik pisarzy polskich albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich. Opr. i Tłum. J. Starnawski, Kraków 1970, 194.

²⁵ *Propago D. Hyacinthi Thaumaturgi Poloni, Venetiis 1606*, 94.

²⁶ *Scriptorum*, dz. cyt., 101; Tenże: *Setnik*, dz. cyt., 193.

²⁷ *De rebus Provinciae S. Hyacinthi Ord. Praed.* Rękopis Biblioteka Kórnicka PAN sygn. 93 I F, k. 221.

analogię do podobnych dzieł tego okresu wносить pewne spostrzeżenia odnośnie do treści i sposobu prezentowania nauki Arystotelesa.

Twórczość filozoficzną Mikołaja z Mościsk należy traktować jako pewien etap kariery naukowej, która zawsze w ówczesnych stopniach tej ostatniej znajdowała się na pierwszym, najniższym stopniu. Dopiero przejście przez etap artium upoważniał do rozpoczęcia studiów, a później kariery teologicznej, która była najwyższym stopniem kariery szkolnej²⁸. Mikołaj z Mościsk choć w tak małym objętościowo dorobku filozoficznym, ukazał duże zdolności w tym zakresie. Nawiązanie do oryginalnych myśli starożytnych nadało jego twórczości cechy wybitnie renesansowe i aktualne w ówczesnych warunkach. Jeden z biografów powie nawet, że „był to filozof zatopiony w Arystotelesie i w logicznych rozważaniach”²⁹.

Całość twórczości filozoficznej Mikołaja z Mościsk należy ocenić pozytywnie. Zasygnalizowane elementy jego twórczości są widocznym tego dowodem. Jak najbardziej słuszny i godny pełnej realizacji jest postulat S. Ziemińskiego i A. Spirała zachęcający do głębszego przebadania myśli filozoficznej tego autora. Mikołajowi z Mościsk, jak stwierdzają wspomniani autorzy, przypadło żyć i tworzyć „w jednym z najświetniejszych okresów w dziejach nauki i kultury”³⁰.

Prezentacja dzieł filozoficznych dominikańskiego profesora powinna zachęcić badaczy do podjęcia głębszych analiz rodzimej twórczości z zakresu logiki. Wydaje się, że istnieje ogromna potrzeba przebadania własnej przeszłości, tym bardziej jeśli jest ona bardzo cenna. Badania nad logiką Mikołaja z Mościsk mogą, wreszcie stanowić duże ułatwienie w zrozumienie jego dzieł teologiczno-moralnych i ascetyczno-mistycznych.

ADAM ADUSZKIEWICZ

ZAGADNIENIE MOWY W KSIĘDZE O PRZYCZYNACH

WSTĘP

Celem tego artykułu jest wyjaśnienie roli i znaczenia problematyki mowy w metafizyce *Księgi o przyczynach*. Zagadnienie mowy — określania rzeczy dokonywanego w języku, nie jest najbardziej eksponowanym tematem „*Księgi*”. Zjawia się ono tylko dwukrotnie przy wyjaśnieniach dotyczących tego, w jakim stopniu możliwe jest orzekanie czegokolwiek o pierwszej przyczynie¹. Jednak z drugiej strony po dokładniejszej analizie poglądów wyłożonych w *Księdze* wydaje się,

²⁸ Por. Z. Włodek: *Filozofin a teologia w ujęciu mistrzów krakowskich*, W: *Filozofia Polska XV wieku*, Warszawa 1972, 59—60.

²⁹ S. Fischer: *Matka Boska Bocheńska i Jej kult na tle życia religijnego w dawnej Bochni*, Bochnia 1934, 98.

³⁰ Art. cyt., 69.

¹ Por. zdania 57 i 166.

Wszystkie przypisy podaję według wydania: *Księga o przyczynach*, tłumaczenie Zofia Brzostowska i Mieczysław Gogacz, ATK, W-wa 1970; cytaty w tekście według tegoż przekładu.